

M.E.Hoekzema, Doelstellingen van de preek. Methodische consequenties

Uit: Van den Berg, Boiten en Trimp (red.), Pastorale. Pastoraat van Geest en Woord.

Opstellen aangeboden aan dr. A.N. Hendriks, Kampen 1997, p.175-184

1 Samenvattend model

Wanneer wij dit overzicht van doelstellingen combineren met de aangrijpingspunten bij de mens, ontstaat het volgende model. Horizontaal worden de beschreven indelingen weergegeven; verticaal de verschillende niveaus van het menszijn.

Aangrijpingspunten bij de mens		Doelstellingen e handelingsaspecten	
antropologisch	psychologisch	mogelijke doelstellingen van de preek	aspecten van het handelen van de predikant
verstand	cognitief	<i>onderwijsdoelen:</i> kennis inzicht	onderwijzend aspect
gevoel	affectief-evaluatief	<i>vormingsdoelen:</i> interesses waarden normen attituden	vormend aspect
wil	motivatie	<i>agogische doelen:</i> beslissen besluit nemen	agogisch aspect
de persoon	-gedrag/handelen	-zelfstandig functioneren als christen	
	-het 'ik', de hele persoon	-een persoonlijke relatie en omgang met God	

NB Vorming omvat ook waarden en normen.

Een *waarde* heeft betrekking op iets waaraan je letterlijk waarde hecht, bijv. aan een goede en doordachte vormgeving van de liturgie tijdens een eredienst. Waarden zijn aansturende factoren voor het handelen, want zij functioneren als imperatief voor gedrag.

Een *norm* is wel gerelateerd aan een of meer waarden, maar heeft meer het karakter van een richtlijn of voorschrift voor gedrag of handelen. Normen onderscheiden zich ook van waarden, doordat er sancties aan verbonden zijn.

Wanneer dit model wordt gebruikt bij de preekvoorbereiding, zal de hele mens in beeld kunnen komen, Eenzijdigheid kan zo worden vermeden en de predikant zal er bewust aan kunnen werken om dit geheel van mogelijke doelstellingen te realiseren via de prediking.

Wel dient het volgende te worden bedacht: het is niet goed mogelijk en ook niet noodzakelijk om al deze soorten doelen in elke preek expliciet aan de orde te laten komen. De keuze van de doelstellingen hangt onder meer af van de inhoud van de gekozen tekst. Bovendien kan het accent per preek verschillend liggen. Laten we dit nu wat concretiseren:

1.1 Onderwijsdoelstellingen

Wanneer de preek op deze doelen gericht is, wordt het verstand van de hoorders aangesproken en wordt via de preek getracht om hun kennis en inzicht te vermeerderen. Wanneer dat goed gebeurt, wordt de gemeente verrijkt met kennis van en inzicht in bepaalde gedeelten uit Gods Woord en uit de Heidelbergse Catechismus. Dat is belangrijk, want zonder voldoende kennis en inzicht blijft alle verdere vorming oppervlakkig en onvolledig. Wanneer een predikant hierop gericht is met zijn preken, zal hij bij z'n preekvoorbereiding formuleringen gebruiken als:

- 'Gezien de inhoud van mijn tekst probeer ik te bereiken, dat de hoorders inzien dat het concreet belijden van je zonden nodig is.'

- 'Ik probeer te bereiken dat de hoorders inzien, dat een radicale keuze noodzakelijk is.' Enz.

Kennis en uitzicht zijn nodig, maar daarmee is niet alles gezegd. Deze onderwijsdoelen liggen hiërarchisch gezien niet op het hoogste niveau. Daaruit volgt dat de preek zich niet mag beperken tot dit type doelstellingen. De prediking dient zich ook te richten op de hogere doelen, zie hierna.

Een puur cognitief-exegetische preek kan door een deel van de gemeente best gewaardeerd worden. Maar een predikant die zulke preken regelmatig houdt, dient zich te realiseren dat dit vooral geldt voor gemeenteleden die al een proces van aanvaarding, verwerking en geloofsgroei achter de rug hebben. Gemeenteleden bij wie dit minder het geval is - jongeren en mensen met geloofstwijfel - kunnen met zo'n preek meestal niet uit de voeten.

1.2 Vormingsdoelen

Voor de prediker houdt dit in dat hij gericht moet zijn op de persoonlijke aanvaarding door de hoorders van de inhoud en waarden van het christelijk geloof. Ook moet hij eraan werken dat de hoorders een positieve attitude verkrijgen ten opzichte van Gods Woord, de geloofsgemeenschap en de gereformeerde belijdenis. Wanneer hij hierop gericht is, zal hij formuleringen gebruiken als:

- 'Ik probeer te bereiken dat de hoorders getroffen worden door Gods geduld met ons.'

- 'Ik probeer te bereiken dat de hoorders zich openstellen voor Gods liefde en genade.'

Het is niet juist als regelmatig in de prediking het vormende wordt gepasseerd Dat kan gebeuren, wanneer eerst wordt geconcentreerd op het louter cognitieve, en direct aansluitend bij de zgn. toepassing de vinger vermanend omhooggaat in agogische aansporingen. Het middenniveau van het vormende ontbreekt dan en daarmee de basis voor het agogische.

1.3 Agogische doelen

De predikant moet erop gericht zijn om de hoorders via de prediking te stimuleren zelfstandig als christenen te gaan leven in de gemeente en in de samenleving, bijvoorbeeld:

- 'Ik probeer te bereiken dat de hoorders het besluit nemen, om vanaf nu zich minder materialistisch op te stellen.'
- Het meest essentiële: de predikant moet er boven alles op gericht zijn, dat zijn hoorders door de prediking komen tot een hechte en persoonlijke geloofsrelatie met God.

2 Hoe kunnen deze doelstellingen worden bereikt?

2.1 Vorming: een cruciaal niveau

We gaan niet in op de wijze waarop de onderwijsdoelen van de preek het beste bereikt kunnen worden. Niet dat daar niets over te zeggen valt, maar over het algemeen krijgt in de prediking in de Gereformeerde Kerken dit aspect behoorlijk aandacht. We concentreren ons op de vorming, het middenniveau dat instaat tussen het onderwijzend niveau en het agogische niveau.

Het vormende is namelijk cruciaal binnen het geheel van de doelstellingen. Immers, wanneer er sprake is van kennis en inzicht zonder persoonlijke aanvaarding (vorming), heeft dit uiteindelijk weinig waarde, omdat er geen sprake is van verankering in de diepere lagen van de persoon. Diezelfde persoonlijke aanvaarding is in een ander opzicht eveneens van groot belang. Namelijk als voorwaarde voor het zelfstandig gaan leven vanuit wat aanvaard is in de praktijk van elke dag.

Dat dit een voorwaarde is, hebben veel ambtsdragers ervaren in de praktijk van hun pastoraat. Wanneer zij een lid van de gemeente hebben moeten vermanen, zullen zij hem hebben aangespoord om op een bepaald punt naar Gods Woord te gaan leven. Zij zullen dat hebben gedaan met een beroep op (herinnering aan) wat het gemeentelid al heeft aan rijkdom in Christus. Dat wil zeggen: met een beroep op zijn vorming, aanvaarding. En de praktijk leert: wanneer er geen echte aanvaarding is geweest, helpt zo'n aansporing niet en hebben de ambtsdragers het gevoel het gemeentelid totaal niet te kunnen bereiken.

Vandaar dat wij het vormende beschouwen als een cruciaal niveau binnen het geheel van de doelstellingen van de prediking. Zoals gezegd heeft het vormende betrekking op het doen ontstaan van interesses, waarden, normen en attitudes. Wij beperken ons nu tot de attitudes, omdat deze van de vier genoemde vormingscategorieën de kern vormen.

2.2 Attituden

Een attitude is een positieve of negatieve houding ten opzichte van een bepaalde zaak, een waarderen-de stellingname, die deel is gaan uitmaken van de persoon. Zo kan iemand bijvoorbeeld een sterk positieve houding hebben ten opzichte van het bijwonen van de zondagse erediensten, maar tegelijkertijd om de een of andere reden een negatieve houding hebben ten opzichte van het functioneren binnen een bijbelstudievereniging.

Dit soort attitudes hebben in de praktijk van elke dag nogal wat gevolgen. Door deze houdingen worden namelijk het opnemen en verwerken van bepaalde informatie, de eigen emotionele reactie en het handelen op gedragsniveau als het ware vanzelf aangestuurd. Zo zal de persoon in ons voorbeeld er zelfs niet over piekeren om een kerkdienst te verzuimen, maar tijdens huisbezoek nauwelijks aanspreekbaar zijn op het deelnemen aan het verenigingsleven. Misschien zal hij zich er zelfs aan ergeren, dat de ouderlingen over dit onderwerp zijn begonnen.

Omdat de kern van een attitude affectief is, hebben wij in het samenvattend model de attitudes geplaatst op het affectieve niveau. Uit het juist gebruikte voorbeeld blijkt echter, dat attitudes niet beperkt zijn tot het affectieve. Men onderscheidt daarom aan attitudes drie componenten:

- een *cognitieve component*: de kennis- en inzichtinhouden van de betreffende attitude (in ons voorbeeld: kennis hebben van en inzicht hebben in de waarde van de zondagse erediensten);
- een *affectieve component*: de emotionele lading van de attitude (een positief gevoel hebben t.o.v. de kerkdiensten en daar positief over spreken; geïrriteerd reageren wanneer de studievereniging ter sprake komt);
- een *gedrags- of handelingscomponent*: gedrag en handelen dat gekoppeld is aan de attitude (in ons voorbeeld: de kerkdiensten trouw bezoeken, maar niet naar de vereniging gaan, ook niet na aansporing).

Wat de handelingscomponent betreft, moet worden opgemerkt dat over het algemeen deze niet meer is dan een *gedragstendie*. De ervaring leert namelijk dat iemand in de praktijk van het leven niet altijd daadwerkelijk gaat handelen op grond van zijn aanvaarde waarden en normen. Vandaar dat (agogische) aansporingen in veel gevallen toch nodig zullen blijven. De kerncomponent van deze drie is de affectieve component. Het gaat daarbij niet om maar wat begeleidende emoties, die soms snel vergeten kunnen zijn, maar om relatief sterke positieve of negatieve gevoelens, die geleid hebben tot een *waarderende stellingname*. Wanneer deze stellingname eenmaal is gevormd, gaat zij deel uitmaken van de persoon omdat deze emotioneel is verankerd. Daardoor gaat de betrokkene in bepaalde situaties als het ware vanzelf reageren.

Samenvattend kunnen wij daarom zeggen dat een attitude een *affectief-evaluatief* karakter heeft.

We herinneren eraan dat kennis en inzicht en dus een zekere ervaring in een bepaald opzicht voorwaarde zijn voor een attitude. Attitudes zelf zijn weer voorwaarde voor nog verder liggende doelstellingen, zoals het nemen van een wilsbeslissing en het in de praktijk van het dagelijks leven zelfstandig gaan handelen naar wat je persoonlijk aanvaard hebt. Vandaar het grote belang van de attitudevorming (...)

2.3 Consequenties voor de vormgeving van de preek

We hebben ons tot nu toe beperkt tot de communicatief-agogische ingang van de prediking. Over de prediking is echter meer te zeggen. Daarom wijzen we er nu op, dat voor ons primair is of de preek de boodschap van het gekozen gedeelte uit Gods Woord *inhoudelijk* gezien wel kernachtig en duidelijk aan de hoorders doorgeeft. Een grondige exegese van de tekst en een goede opbouw van de preek zijn en blijven onmisbare zaken.

Maar daarmee is nog niet alles gezegd. Het is evenzeer van groot belang of die boodschap ook bij de hoorders overkomt. Een factor van betekenis is in dit verband, of de boodschap door de hoorders als *relevant* voor henzelf wordt ervaren. Er moet van een echte ontmoeting met de inhoud gesproken kunnen worden. Dat wil zeggen dat de hoorders zó worden geraakt, dat zij zich gaan openstellen voor de boodschap of er zich zelfs mee gaan identificeren.

Wanneer een preek meer wil bereiken dan kennis en inzicht en de hoorders wil vormen en veranderen ten goede, zal bij het maken van de preek dus bewust en systematisch aandacht moeten worden besteed aan de attitudevorming bij de hoorders. Vanuit dat gezichtspunt bezien, mogen de volgende eisen aan een preek worden gesteld:

a) *Affectiviteit*

Deze eis houdt in, dat de hoorder via de inhoud van de preek zo wordt geraakt in zijn emoties, dat hij in bepaalde opzichten tot een waarderende houdingbepaling komt. Dat kan in allerlei vorm: beseffen hoe oppervlakkig je soms leeft; eigen schuld en tekorten scherp ervaren; getroffen zijn door het inzicht, dat Gods geboden goed zijn voor het leven; echt berouw ervaren; getroffen zijn door Gods genadeaanbod; een sterke behoefte gevoelen om met je tekorten naar God te gaan enzovoort. 2. I-Ie

a) *Herkenbaarheid*

De hoorders moeten zichzelf en hun situatie herkennen in wat hun in de preek geboden wordt. Ze moeten persoonlijk zo getroffen worden in hun menszijn, dat zij het gebodene betrekken op zichzelf en integreren in hun eigen persoon en levenspraktijk. 'God heeft mij lief en geeft mij zoveel. Maar wat heb ik er tot nu toe mee gedaan?' 'Precies. Zo gaat het met mij nu ook altijd. Ik moet veel dichter bij God gaan leven.' Enzovoort. Het gebodene moet *relevant* zijn voor de levenssituatie van de hoorders.

c) *Identificatiemogelijkheden*

Zowel inhoudelijk als op persoonsniveau. Inhoudelijk: identificatie bijvoorbeeld met de waarden van het christelijk geloof. Maar vervolgens ook op persoonsniveau. Want in de eerste plaats komen in bepaalde preken niet alleen maar zaken, maar ook personen voor. Positieve identificatie met personen uit de Heilige Schrift kan tot op zekere hoogte mogelijk en wenselijk zijn.

In de tweede plaats moet bedacht worden dat de persoon van de auteur (de predikant) een rol speelt bij de totstandkoming van de preek en een belangrijke factor is bij de presentatie van de preek tijdens de eredienst. In bepaalde gevallen zal hij zelfs een identificatiefiguur kunnen worden voor bepaalde leden van zijn gemeente.

2.4 Het belang van de persoon van de predikant

De betekenis van de persoon van de predikant moet niet onderschat worden. Zijn aard, zijn instelling en zijn attitude zijn meer of minder duidelijk af te lezen aan de inhoud en vormgeving van de preek. Dat is logisch, want de in de vorige paragraaf genoemde eisen hangen nauw samen met de persoon en de instelling van de predikant. In hoeverre is hij zelf emotioneel betrokken bij de boodschap en inhoud van de preek? In welke mate staat hij zichzelf toe zijn persoonlijke emoties te verwerken in de tekst van de preek? In hoeverre leeft hij zich van tevoren goed in in zijn potentiële hoorders, zodat de preek voor hen herkenbaar wordt? Geeft hij zichzelf wel echt als mens in de preek?

De antwoorden op deze en dergelijke vragen zijn beslissend voor de vraag of er tijdens de prediking sprake is van echte menselijke herkenbaarheid, of er iets zichtbaar wordt van een positieve geloofsuitstraling en of er duidelijk oog is voor de behoeften en de problemen van de hoorders.

Een positief beeld op deze punten kan de hoorders tot betrokkenheid en zelfs tot identificatie brengen en daarmee een positieve aanvaarding van de boodschap van de preek bevorderen.

De juist genoemde aspecten zijn waarneembaar via de tekst van de preek. Het is belangrijk dat de predikant zich dit goed bewust is bij zijn preekvoorbereiding. Want door zijn eigen persoon en instelling kan de preek een positieve of negatieve beïnvloedingsfactor worden voor zijn hoorders.

Hij moet zich vervolgens ook realiseren dat zijn persoon, optreden en instelling tot uiting komen, wanneer hij de door hem gemaakte preek gaat presenteren tijdens de eredienst. Wanneer het beeld heel positief is, kan hij zelfs een voorbeeld of een identificatiefiguur worden voor gemeenteleden.

2.5 Wanneer treedt identificatie met een persoon op?

Kort gezegd: Identificatie treedt op wanneer iemand zich bewust of onbewust aan een ander optrekt, spiegelt en dus (op een bepaald punt) wil zijn zoals die ander is. In de praktijk kan dat gebeuren met een persoon waarop één of meer van de volgende punten van toepassing is:

a) *Voorbeeldfunctie*

De persoon kan op een bepaald punt functioneren als voorbeeld voor anderen. Hij straalt bijvoorbeeld echt geloof en vertrouwen uit. Dat kan iets zijn wat anderen naar hun gevoel zelf te veel missen en wat zij nu concreet kunnen zien en waaraan zij zich kunnen optrekken.

b) *Positieve uitstraling*

De persoon heeft op bepaalde punten een voor anderen positieve en aantrekkelijke uitstraling; hij is bijvoorbeeld warm, betrokken, blij, enthousiast. De ander zou ook zo willen zijn en trekt zich aan hem op. Het gevolg is dat wat de betrokken persoon representeert, bijvoorbeeld het blij christenzijn, wordt gekleurd met dezelfde positieve uitstraling. Zo wordt overdracht van waarden en normen mogelijk.

c) Oog hebben voor behoeften en problemen (responsiviteit)

De persoon toont de ander duidelijk dat hij een open oog en begrip heeft voor diens persoonlijke behoeften en problemen. Hij accepteert die als een gegevenheid, maar laat tevens zien hoe je daar positief-christelijk mee om kunt gaan.

d) Authenticiteit

In de juist genoemde punten domineert het positieve. Dat is wat minder het geval met het begrip authenticiteit. Het houdt in dat de persoon herkenbaar moet zijn als mens, authentiek, echt, en dat inclusief zwakke punten en twijfels. Hij moet daar eerlijk voor uitkomen, zonder zich echter bij die zwakheden en twijfels neer te leggen. Daarin kan dan een ander, die zelf worstelt met zijn twijfels en zwakke punten, zich herkennen. Wanneer er op deze wijze sprake is van authenticiteit, wordt (psychologisch en normatief gezien) de afstand tot de persoon die als voorbeeld gaat fungeren, niet te groot. Zou dat wel het geval zijn, dan is optrekken niet goed meer mogelijk, omdat de ander het gevoel krijgt er toch nooit bij te kunnen ('Zo ideaal als het bij hem is, wordt het bij toch mij nooit').

De afstand mag echter ook niet te klein worden ('Hij heeft er evenveel problemen mee als ik en dus valt het bij mij ook wel wat mee'), want dan is er van optrekken geen sprake meer.

2.6 Consequenties voor de presentatie van de preek

De 4 genoemde punten kunnen alle zichtbaar worden in *de tekst* van de preek. Daarmee zijn zij naast de in paragraaf 3 genoemde punten middelen geworden voor een goede vormgeving van de preek.

Zij spelen echter ook een rol bij *de presentatie* van de preek. In de meeste gevallen zal een preek worden gehouden door de auteur zelf. De predikant moet zich er daarom van bewust zijn dat hij door zijn persoon, uitstraling en optreden in de eredienst een mogelijke identificatiefiguur kan worden voor de kerkgangers. Hij moet zich ook realiseren dat hij bij een negatieve uitstraling, bij gebrek aan herkenbaarheid en een tekort aan voorbeeldfunctie, een belemmering kan vormen voor het overkomen van de boodschap bij de hoorders.

3 Een breder kader

Het is niet uitgesloten dat een predikant, wanneer hij zich van dit alles bewust wordt, het gevoel krijgt: 'Als zoveel afhangt van mijn persoon en manier van optreden, dan zie ik het niet meer zitten. Zo zeker voel ik mij niet van mijzelf en zo positief ben ik niet over mijn mogelijkheden.'

Het is niet de bedoeling zo'n gevoel op te roepen. Daarom is het goed om het besprokene in een breder kader te zetten.

3.1 Een predikant is bij wijze van spreken 'medium', 'intermediair'

Hij wordt door God in dienst genomen om met zijn gaven en mogelijkheden de boodschap van het evangelie door te geven. Aan die boodschap van de Heilige Schrift wordt door hem vormgegeven in de preek. Daarmee heeft hij bewust en onbewust ook persoonlijk invloed op de wijze waarop de boodschap overkomt bij de hoorders. Positief, maar ook negatief. Het is dan ook een goede zaak dat hij zich hiervan bewust is, zich voor zijn persoonlijke invloed verantwoordelijk voelt en daar bewust op reflecteert. Nog belangrijker is, dat hij zich openstelt voor kritiek vanuit de hoorders en daar daadwerkelijk iets mee doet.

Tegelijkertijd mag hij zich steeds realiseren dat het effect van zijn prediking uiteindelijk niet van hem afhangt, maar van God. Niet de persoon van de prediker is doorslaggevend, maar Gods Woord en Geest. Dat besef neemt de eigen verantwoordelijkheid van de predikant niet weg, maar kan hem wel rust en ruimte geven.

3.2 Primair is of de boodschap van een bijbelgedeelte inhoudelijk goed wordt weergegeven

In het bovenstaande hebben wij ons geconcentreerd op de communicatief-agogische aspecten van de prediking, aspecten die in het verleden onderbelicht zijn gebleven. Deze concentratie kan het beeld wat vertekenen. Op de inhoudelijke en hermeneutische aspecten van de preek zijn we niet ingegaan, maar ze staan voor ons wel voorop. De hoorder heeft immers niets aan een boeiende en goed gebrachte preek, wanneer die weinig meer is dan een persoonlijk gekleurd verhaaltje.

3.3 De genoemde communicatieve en vormende begrippen geven alleen een richting aan

We moeten ze dus niet al te normatief opvatten. Ze zijn slechts een kader bij de reflectie op de voorbereiding van de preek en van het voorgaan in de eredienst.

3.4 We moeten oog hebben voor onze zwakheden, gebreken en eenzijdigheden

Het is goed daaraan te werken; gerechtvaardigde kritiek mag dan ook niet worden weggepraat. Het is goed om tegenover jezelf en anderen eerlijk te zijn. Besef echter tegelijkertijd dat je nu eenmaal niet sterk kunt zijn op alle punten, zeker niet in een zo veeleisend en gevarieerd beroep als dat van predikant. Werk aan de zwakke punten, maar verval niet in een ongezonder perfectionisme.

3.5 Vermijd het om bewust een goed voorbeeld te willen zijn

Het is goed dat je beseft dat je als voorbeeld genomen kunt worden en zelfs een identificatiefiguur kunt worden. Maar streef daar niet naar, want dat doel bereik je uiteindelijk toch niet. Ongetwijfeld zal dat anderen op een bepaald moment duidelijk worden en dan zal dat negatieve effecten kunnen hebben. Veel belangrijker is het om duidelijk te laten merken dat je echt betrokken bent en dat je persoonlijk ernst maakt met het geloof.